

MADÁCH IMRE

AZ „ÉSZAKI GÉNIUSZ” SZÜLÖTTE

(Egy készülő tanulmány második fejezete)

Mért ültette Isten édenébe
A tudásnak széles ágú fáját?
A fa terjed s lassanként előlte
Árnya a kertnek minden virágát.

Megszakadt a mindenség gyűrűje,
Melyben Isten, ember együtt éltek,
S a nagy űrt tán át sem tudja szállni
Isten gondja és emberremények.

(Madách: Hit és tudás – részlet)

Madách Imre Hit és tudás című versében életre szólóan, érezhetően, tömören és sűrítetten ott bolyong az az örökös kétely, amit „úrverte ajándék”-ként, azóta is a hit és tudás ambivalenciája táplál. Arról a tudományokban minduntalan el-elhalványuló, a természetben és a spiritualításban ugyanakkor időről-időre fel- és megerősödő világérzésről van itt szó, amelyet Hamvas Béla a 20. század üzeneteként, a Világ Egész metafizikus diagnózisaként kívánt esszenciálisan összegezni, s amellyel, mindenidők költészete, művészete, filozófiája – igazságkereső körútjainkon – szembesülni kényszerít.

(.....)

Dr. Horváth Károly Madách-kutató közléséből tudjuk, hogy Madách Imre barátjával, Lónyay Menyhérttel folytatott fiatalkori levelezésében a Bibliát hasonlítgatja össze a hinduk és a perzsák szent könyveivel. Kiemelt fontosságúvá válik ez a közlés akkor, amikor felvezető gondolatainkban arra teszünk kísérletet, hogy a madáchi életművet bele- és elhelyezzük a Hamvas Béla-i egyetemes filozófiai Világ-Egészbe(n). Abban, a teljesség igényével építkező bölcséleti, életfilozófiai világképben, amelynek mély és összefüggő szempontjait Hamvas számára a Tao, a védanta, a buddhizmus hagyománya, a héber Ótestamentum, a Korán, az iráni Zarathustra és az egyiptomi Hermes Trismegistos tradíciója, az azték, a maya, az inka, a görög, az alexandriai hagyomány alapozza meg. Madách és Hamvas a szellem hullámhosszán eltérő életutakon, ám mégis azonos intuícióval, azonos ihletettséggel érezhetett rá arra, hogy a „Scientia Sacra”, a Szent Tudás, ha napjainkra érezhetően elhomályosul is, ezekből a könyvekből még mindig kiolvasható.

(.....)

„Az emberi lélek születése előtt megválasztja sorsának helyét és a helyet a géniuszról ismeri fel” – írja Hamvas Az öt géniusz című művében.

Miért is történt volna ez másképp Madách Imrével? Ő, felmenői ágán, az egész Kárpát-hazára kiterjesztett, a történelmi Magyarország területén érvényesülő védőszellemek, szabadságeszmények megtestesítője, – Délnyugat; Nyugat; Észak; Alföld;

Erdély – géniusza közül a harmadikat, az északit választotta őrangyalául, annak is a peremvidékét, határát.

A helyet, ahol az év legszebb hónapjában, 1823. január 21-én Madách Imre megláthatta az „északi géniusz” fátyolos, melankolikusán párás, élesen és üvegesen metsző napvilágát, Alsó-Sztregovának hívják. Az ősi, Nógrád megyei családi birtokok egyike ez, ahol a Madáchok már Nagy Lajos királysága idején, az 1300-as években jelen vannak, úgy, mint Cserényben, Sápon, Ludrován, ahol templomokat, kúriákat építenek, építtetnek az elődök (Kürtösi vagy Oszlári Madách-Zubratha), III. Endre király ispánja leszármazottai, Madách fia Pál gyermekei, akik hadi érdemeikért kapták földjeiket.

Ha képzeletünkben, földrajzi elhelyezkedése szerint kívánjuk körbejárni, körülírni Sztregovát, Madách születése helyét, akkor a régi és új térképeket egymásra vetítve, arra a megállapításra juthatunk, hogy a helyszín Felső-Magyarországon, a Felvidéken van, azon a helyen, ahol a Sztregova- és a Kakatka-patak szeszélyes, tavaszi, nyári esőzésektől zavaros vize a „mesebeli” Ipoly folyó felé siet. Ez a két vízfolyás Észak felől, a hegyek erősen kékeszöld, olykor ködbe vesző karéja alól bukkan ki, s a dimbes-dombos vidéken át, kanyargós folyással, mintha nehezen tudna megválni Alsó- és Felső-Sztregova szeretett völgyétől, hogy üdén zöld rétek vadvirágos szőnyegén átcsorogva kösse össze az itt élő népeket: szlovákokat, magyarokat, cigányokat, s másféle nációkat is egymással az Ipoly menti kultúrkörben, az Ipoly-táji hazában.

Ha közigazgatási szempontból akarjuk meghatározni Sztregova múltját és jelenét, akkor azt kell megállapítanunk, hogy egykor szervesen a történelmi Nógrád megyéhez tartozott. Ma, Dolná Strehová, ahogy a jelenlegi neve is mutatja, szlovákiai falu, strandjáról, kellemes vizéről ismert fürdőhely. Közigazgatási szempontból a Vel'ky Krtis városához, a Nagykürtösi Járáshoz és a 2001-ben megalakult Banská Bystricai (Besztercebányai) Kerülethez tartozó térség.

Ha pedig képzeletünket még tovább szálazzuk, s kultúrtörténeti szempontból közelítjük Madách bölcsőjének színhelyét, akkor azt kívánatos figyelembe vennünk, hogy a falu a Palócföld felső határára esik.

„Mindig a határterületek a fontosak” – olvashatjuk *Az öt géniuszban*. S most nem politikai határvonalakról beszélünk, hanem a hely szelleme szerintiekről. Csak itt van lehetőség, egy ilyen sztregovai művelődéstörténeti holdudvarban, Észak és az Alföld géniuszainak kettős kisugárzásában, a határ mezsgyéjén arra, hogy azt a sokféle hatást, ellenhatást, amit az „északi géniuszban” a mindennapi, drámai lét teremt, időről-időre le lehessen győzni. Így, ezekből a szorongató élethelyzetekből fakad a megedzett spiritualitás, az az ideális lelki és szellemi erő, amely képes választ adni az élet olykor megmagyarázhatatlan jelenségeire.

Vagyis: „a zseniális emberi is ott fejlődik, ahol sok a hatástényező és kereszteződés” – állítja Hamvas.

A Madáchok sztregovai létére ez hatványozottan igaz, mert valóban az egymást keresztező hatástényezők jellemezték életüket: a természetközelségből és a bizonyos értelemben vett gyakorlatatlanságból fakadó kiszolgáltatottság (hatezer holdon gazdálkodott Madách Imre, s meg kell állapítani, hogy nem valami jól); a közvetlen környezethez fűződő laza szociális kapcsolatok, a mélabú, az erőteljesen provinciálisnak mondható életrend. S ezért évszázadokon át, a család életében szellemtörténeti szempontból is meghatározó az a tényező, hogy ők az ősi Palócföld

szülöttei az „északi géniusz” határán. Azt persze, hogy a palócok földje, Palócia, „Görbeország” eredendően hol volt, hol nem volt, azt a beleszületetteknek legalább annyira nehéz meghatározniuk, mint ama tudós, néprajzban és nyelvészetben is jártas „szent kívülállóknak”, akik leírták ugyan, amit gondoltak, ám annak ellenére, hogy biztosak lehettek volna a dolgukban.

A pontos meghatározás már csak azért sem könnyű, mert: „Dombországot, a palócok földjét nem jelöli térkép” – olvasom épp a minap Szepesi Attila *Erdőmaszkok* című esszéjében. Vagy, ha mégis, akkor az meg úgy néz ki, mint ahogy Manga János néprajzkutató térképe, aki – több bizonytalan szigetet bekarikázva – Balassagyarmattól csaknem Miskolcig, Rimaszombattól Egerig jelöli ki a palócság helyét a történelmi Magyarország térképén.

Tóth Imre pedig, a született „huntyi palóc”, *Az Ipoly menti palóc tájszótár* szerzője a palóc nyelvjárások közepét, az északi magyar nyelvterületen a közép palócnak tartott nyelvjárás elterjedtségét a Vágtól a Hernádig terjedő Szenc–Cegléd–Kassa háromszögben jelöli ki.

Ezek persze még a jobbik változatok, mert bizonyossággal ma is csak annyit állíthatunk, Mi, az ide, erre a földre, a Palócra születettek, hogy az volt és az van ma is. A középpontját illetően, a Cserhát és Mátra vidékét megjelölve, egyetértenek a kutatók. Ám a széleit tekintve nincs egyezés – erről is Szepesi *A nagy palóc árnyéka* című írásából szerezhethünk tudomást. Némelyek meg a hat történelmi megyét (Gömör, Nógrád, Heves, Bars, Hont, Borsod) vették számításba, illetve a mai Észak-Heves, Észak-Borsod, Észak-Pest megyéket. Másféle, szintén nagy lelkűnek mondható feljegyzések a Rákos pataktól és Dunakeszitől a Hernád völgyéig, a Nagyalföld északi peremétől Selmecebányáig minden földet „lepalócoztak”.

Nem is volna ebben semmi szégyenkezni való, hiszen a maga palócságát, jellegzetes tájszólását, népviseletét ország-világ előtt bárki, aki palóc, büszkén vállalhatja. Többnyire vállalja is, hiszen annyira sokszínű, tarka, olyan egyedülállóan archaikus az, miként arról Madách unokaöccse, Balogh Károly korabeli visszaemlékezéseiben, a sztregovai népről tett vallomásaiban, emlékirataiban megállapította, hogy ti.”... a falu lakossága levetette már a magasabb felvidéki tótság jellegét. Nem viselte a csak gyomorig érő rövid inget, a széles rézcsatos bőrvet (tűszőt), s a nagykarimájú kalapot.

Asszonyaik viselete is inkább az Ipoly menti palócság viseletét közelítette meg. Szerették a fiatalok az ünneplőhöz a cifra arany főkötőt, a széles ingvállat (oplecko), az élénksínű, de a magyarokénál hosszabb viganót, tarka fejkendőt. A férfiak nyáron a gyolcs, télen a halina (durva posztó) öltözethez, barna bőrködmönhez (kozuch) általában bocskort, téli időben patkós csizmát is, a nők csizmát (de sosem pirosat) viseltek”.

A „jó palócok” és a „félig-meddig palócok” is szívesen hivatkoznak szokásaikra, de attól még sajnos nem tudatosult bennük, s nem is tudják, hogy mettől meddig terjed az ő birodalmuk, s hogy ők maguk mitől azok, akik. Mitől olyan alaktalanok és lelkileg mégis mélyek, naivan rajongók, mitől olyan hitesek, vallásosak és mégis babonások? Azért is, válaszolhatnánk minderre a Hamvas Béla-i életfilozófiával, mert ők jellemzően azok, akik, menthetetlenül, az „északi géniusz” szülöttei. Akkor tehát, ennek a filozófiának, a Palócság önismerete szolgálatában, azt a kitételét talán nem árt tudatosítanunk, hogy az „Északinak nincs tartása, nincs iránya, nincs alakja, és ezen felül, minderről nem is tud. Ehelyett van benne valami ártatlanság és

szűziesség, negatív esetekben fejetlenség és korlátoltság. Északon az ember legnagyobb mélysége a naiv rajongás”. S az északi embernek ez a fájdalmas kezdetlegessége sehol sem nyilatkozott meg olyan mélyről, mint a magyar Felvidék, csaknem szektáriánus mozgalmában, a kuruc háborúban – véli Hamvas, majd így folytatja. „Csupa búskomorság és képzeldés, alaptalan remény és bujkálás, üldözöttség, irreális vágyak, rossz helyen alkalmazott szenvedély, túlméretezett aktivitás és elhibázott erőfeszítés, amely soha senkiben egy pillanatra sem keltette a győzelem lehetőségének reményét. Mintha az egész fölkelés csak azért történt volna, hogy kudarcba fulladhasson, és a kurucok szétszóródva létük reménytelenségére fel-eszméljenek.”

De visszatérve az eredeti gondolathoz, kik is valójában a palócok, ezek a szívükben naivan-rajongó, lelkületükben mély és érzékeny emberek? Parasztok, akik jellegzetes tájnyelvet beszélnek? Földművesek, akik szót csak tótul értenek? Esetleg teljesen elmagyarosodott szlovákok? Vagy félig elszlovákosodott magyarok? Kunok vagy kabarok? Az örök lázadók? Kurucok?

Az eddig leírtakból is kitűnik, hogy ők ugyan pontosan érzékelik a maguk különöségét, ami a jellegzetes tájnyelvükben, népviseletükben, viselkedésükben, szokásaikban él, de mindazonáltal mégsem képesek megfogalmazni életminőségük mélyebb, metafizikus összefüggéseit, azt, hogy mitől is olyanok, amilyenek lelki, testi épségükben.

És ennek minden bizonnyal történelmi okai vannak. „Északon nincs hagyomány” – állítja Hamvas. Ez persze így nem teljesen igaz. Akkor azonban mégis, ha elfogadjuk, hogy hagyomány csak egy van. Az azonban igaz, hogy a Palócföldön valóban az az érzése az embernek, mintha minden egyszerre élne; s úgy is él, kivételesen és véletlenül. Társadalmi és történelmi tradíció az irrealitásban, és a mese különös változataiban érhető tetten. A gazdaság ugyanolyan anarchikus, mint az életrend. Tervszerűség épp úgy nincs, mint történet, vagy hagyomány.

Az emberi képzelet és természeti szükség a két igazi teremtő erő.

A Felvidék az ott lakók számára regionális hely. Természetes, hogy minden itt élő ember lényén saját régiójának bélyege a legerősebb. Nehézségnek még az sem nevezhető, hogy a többi négy géniusról egész egyszerűen nem szerez tudomást, és azt, mint önmagával egyenrangút, nem hajlandó felismerni. A nehézséget sokkal inkább az jelenti, hogy a többi archetípussal görcsösen szemben áll; és pedig ellenségesebben és kizárólagosabban áll vele szemben, mintha az idegen származású lenne.

Mindebben érezhetően van valami fátumszerű, s eleve elrendeltetett, miként azt, az imént idézett Balogh Károly visszaemlékezéseiből megtudhatjuk, *A falu népe* című fejezetből, abból a részből, amiben a korabeli Sztregovát jellemzi, hogy ti.: „A Nógrád megye északi részében fekvő falu lutheránus lakosságának nyelve abban az időben általában tót volt, valami kevés reám is ragadt belőle, a szentbeszédet is e nyelven tartották templomukban. A katolikus elemet családunkon kívül a mesteremberek, a belső cselédség s a cigányok (a falu zenészei) képviselték. Ezek már felében magyarok voltak, ezért szentbeszédet is felváltva a magyar és tót nyelven tartotta a lelkész.”

Egy ilyen erősen kettős kis nyelvközösségben joggal gondolhatnánk, hogy Madách Imre természetesen megtanulta a szlovák nyelvet. De ez nem is olyan biztos, hogy

így történt, hiszen Fabriczy Pálné, született Madách Jolánnal, a legidősebb – akkor már a testvérek közül utolsó élő – Madách lánnyal, Wallentinyi Dezső által készített interjúból – a drámaköltő születése századik évfordulóján – arról értesülhetett a szélesebb közvélemény a *Prágai Magyar Hírlap* hasábjain, hogy, idézzük:

„– Nem maradt tőle valami szlovák feljegyzés, vagy írás?

– Nem. Egy sor sem.

– De beszélni beszélt szlovákul?

– Nem. Egy szót nem tudott atyám tótul. Otthon mindig német volt a társalgási nyelv.”

S valóban, életrajzi tényként kezelhetnénk ezt az állítást, amit később az irodalomtörténet – és Horváth Károly közlése – is megerősít, hogy ti. Madách Imre magyar anyanyelvén kívül latin, francia és német nyelven írt és olvasott. A szlovák nyelvről tehát Horváth sem tesz említést.

Ugyanakkor Kiss Gy. Csaba sajtótörténeti közléséből megtudhatjuk, hogy Madách országgyűlési képviselővé választásakor, 1861 márciusában a balassagyarmati megyeháza erkélyéről szlovák nyelvű beszédben köszönte meg választóinak a személyére leadott szavazatokat, amit a korabeli sajtó szlovákul közzé is tett. Ez valóban két egymásnak homlok egyenest ellentmondó, ráadásul jól dokumentált állítás. Egyszerűen érthetetlen, hogy Madách Jolánnak miért állt volna érdekében, hogy valótlan állítson. Azt ti., hogy „Nem. Egy szót sem tudott atyám tótul”. Vagy egyszerűen csak időskori emlékezete csalta meg? De az is elképzelhető, hogy ő úgy értette, hogy apja nem gondolkodott szlovákul. S ráadásul az is elképzelhető, hogy Madách csak olvasni tudta a nyelvet, s valaki más írta neki, vagy előre megírt magyar textusból fordította a szlovák szövegeit, beszédeit, mondjuk a sztregovai lelkes – amire egyébként léteznek irodalomtörténeti utalások.

Bárhogy is legyen, ennek a feloldhatatlannak tűnő ellentmondásnak hatására tanulságképp nem árt szóvá tennünk a szlovák irodalomtörténet-írásnak, azt a mind a mai napig látenszen éltetett „szelíd óhaját”, kísértését, miszerint *Az ember tragédiája* halhatatlan drámaíróját a világirodalom lapjain szlovák nemzeti költőként kívánja feltüntetni. Most, így, a tények ismeretében, világossá válik, hogy az itt megfogalmazott dilemma szerint, ez a „kísérlet” a 20. században bizony nem is számított olyan lehetetlen vállalkozásnak. Jó volna hát, ha a 21. században végképp a feledés homályába merülne.

Mindazonáltal, az azonban az életben jobbra mégiscsak úgy képzelhető el, ahogy azt Hamvas Béla életrajzokra hagyatkozó elmefuttatásaiból tudni lehet, hogy az ember megszületik és környezetének nyelvéhez, szokásaihoz, öltözködéséhez, táplálkozásához és törvényéhez hasonul. Belenő a helybe.

A legtöbb embernek helyre utaló neve van, mint ahogy a Madáchoknak is az van. Példának okáért ilyen földrajzi nevekké az Alföldi, a Csallóközy, a Bózsöny, az Erdély, a Felföldi, a Gyarmathy, a Rimay stb. vezetéknevek. Vagy a helységnevekkel megegyező Abházy, Almássy, Eperjes, Garammikolai, Honti, Ivády, Ipolyi, Majthényi, Krasznahorkay, Rimaszombathy, Trencsény családnevek.

Ez a jel és a jegy rajtuk megmondja, hogy ki honnan jött. A génius, a lángelme a hely szelleme nevét viseli, és viszont. Talán kevesek előtt ismert, hogy a sztregovai

völgy fölé emelkedő Lizec-nek 699 m-es sziklakúpját, Madách-tetőnek nevezik. Ugyanakkor, Madách Imre családfakutatásából tudhatjuk, hogy a XIII. századig visszavezetett családi nemességét egy bizonyos Radon de Oszlán nevén jegyezték, akinek az egyik fia a keresztségben a Madách nevet kapta. Az ő keresztnévéből lett a későbbiekben a Madách családi név.

A név pedig valami, – a földrajzi és családi név egyként az – amit nem lehet másképpen mondani. Varázslat, amely olyasmit nyit meg, amit másképpen nem lehet. Mert a helynek nemcsak fizikai állapota, fizikája van – ahogy Hamvas Béla írja, hanem metafizikája is. És a hely nemcsak látvány, hanem jóval több annál. A helynek szelleme van: *genius loci*-ja. Ezért nehezen meghatározható; sokkal inkább lerajzolható, vagy körülírható. Ez azért van így, mert a helynek Arca van.

Ám a hely, mint olyan, sohasem definiálható, ezért a helynek nincs tudománya, ellenben van költészete, művészete és mítosza.

Hamvas szerint Észak jellegzetes költője, a Rimaszombatban született, Tompa Mihály. Ugyanakkor Petőfi költészetét idealitása, lelkesültsége, naiv rajongása okán, s főként tájleíró lírája alapján, meglepetésszerűen, nem alföldinek, hanem úgyszintén felvidékieknek, tipikusan északinak minősíti. Miközben az Észak génuszában született alsó-sztregovai Madách Imréről – tudomásunk szerint – említést sem tesz. Nyilván azért nem, mert jó oka van rá. Madách drámaköltészete nem nevezhető tipikusan északinak, még akkor sem, ha bizonyos elemeiben az. S akkor sem, ha személyiségjegyei éppenséggel mutatnak is némi rokonságot Tompáéval (melankólia, túlzott érzékenység). Általános érvénnyel, a tipológiaépítés kedvéért sem mondható el ugyanaz Madáchról, mint ami Tompáról, hogy ti. „Néhol Wordsworth-i, – Isteni értékű hang – de metafizikai mélység nélkül”. Ha valaki metafizikai mélységekre szállt – filozófiai alapokon – a műteremtésben, az épp *Az ember tragédiája* írója volt. Ugyanakkor a kor szellemének megfelelően vallásos költők mindketten, de, hogy Madách vallásossága konvencionális lett volna, mint ahogyan Hamvas szerint Tompáé az volt, nem valószínű. Hogy miért nem, annak a személyesen túl, minden bizonnyal hitéleti okai is voltak. Többek között az a tény, hogy a Madáchok a Rimayakkal való – Rimay Jánosról, a költőről van szó – rokonság miatt a XVI–XVII. század fordulóján protestáltak és áttértek az evangélikus hitre. Mintha, mindez útkeresésük során, azért történt volna meg velük, hogy később, sorsukban megtisztultan Madách Sándor, a költő nagyapja – akit Mária Terézia hűségese alattvalója, az osztrák származású gróf Migazzi Kristóf váci püspök gyám-sága okán kitanított, s megtérített –, a katartikus megtisztulás erejével visszavezethesse eltévedt bárányait, családját a római katolikus anyaszentegyházba. Hiszen Északon egyetlen szociális realitás a Család. Olyan, amilyen évszázadokon át a Madáchok Családja is lehetett. Ezért természetesen a Ház az „észak génuszában” mindig fontosabb, mint máshol, teszem azt Délnyugaton, Nyugaton vagy épp az Alföldön. Mert az északi kiszolgáltatottságban nemcsak otthon, nem csak fészek, hanem menedék is, „mentsvár”. Gondoljunk csak Kossuth Lajos titkárának, Rimóczy Jánosnak rejtegetésére, ami miatt 1852-ben a császári hatóság Madáchot letartóztatja, s a pozsonyi vízi-kaszárnyába záratja. De legyünk belátóak, ezekre a „mentsvárakra”, szellemi védváraakra a 20. században is, legalább annyira szüksége volt a szellem embereinek Északon, odaát, a Felvidéken, Szlovákiában, a kisebbségi sorsban, mint ahogy hajdanán szüksége volt a börtönviselt, a rendőri felügyelet

szégyene elől menekülő, az elvált, a porig alázott Madách Imrének. Aki, 1854-ben gyermekeivel együtt haza is költözik a „sztrgovai mentsvárba”, a meleg családi fészekbe édesanyjához, Kesseleőkeői Majthényi Annához, a kiszolgáltatottságában is biztonságosabb életet remélve.

„A Madáchok ősi kastélyának az idők viharaitól kormosult falai előtt állunk – így mutatja be az öreg kastélyt Balogh Károly. – A kapu fölé illesztett kőlap latin felirata az épületnek több százados múltjáról beszél. 1430-ban már a Madáchok lakták, 1552-ben a török rombolta el, jelenlegi alakját Madách Sándor idejében nyerte el 1899-ben. A régi bástyaszerű körfalazat saroktornyjaival, lőréseivel harcias időkre vall. A látogatók léptei alatt tompán dübörgő tölgyfalépcsőzet kőbalusztrádjával, az emelet nyitott, boltíves tornácára vezet. Erre nyílnak a szobák ajtai.” Itt van az „Oroszlánbarlang”, Madách Imre dolgozó szobája, ahol – életműve alapján tudni lehet – óriási szellemi erőfeszítések árán, roppant mélységekből hívta létre emberiség-költeményeit. Aki járt már Alsó-Sztrgován a Madách-féle várkastélyban, az, kellő szenzibilitással nem csak megfigyelhette, de meg is érezhette annak erejét, hogy ez az erődítményszerű épület vastag, fehérre meszelt falaival valóságos szellemi védvár, ahol a tudomány és irodalom ereje és szeretete, kisugárzása legalább olyan régi, mint maga a Család, s maga az épület. A két költőt (Gáspár és János), egy orvostudományi író (szintén Gáspár nevezetűt), a két kiváló törvényhozót (János és László) és egy nagyszabású jogtudóst számba véve, nem is olyan nehéz ezt belátni.

A Madách-család számára a világmindenség közepe, szíve Sztrgova volt és maradt. Minden – ami velük kapcsolatos – s mindenki innen indult el életútjára, s szinte minden és mindenki ide tért vissza élni és meghalni. Szakrális kör volt ez az ő életükben, miként Madách Imréében is az volt. Ők sejtjeikben érezhették, hogy az, aki az „északi géniuszt” szülte, az, teljes értékű közösségben, a kozmikus egészben csak a középponthoz képest létezhet és határozhatja meg önmaga létét. Mégis életük drámai ellentmondásossága pont erre az ösztönösen érzékelhető felismerésre volt visszavezethető. Egészen pontosan arra, hogy az „Észak géniusának” nincs és nem is volt közép-, vagy tájolási pontja, úgy, mint mondjuk Nyugatnak Párizs, vagy mint Délnek Róma és Athén.

Észak tehát középponttalan, szívtelen. S ez a tény kiszolgáltatottá teszi a bele, az oda született embert. Mint, ahogy kiszolgáltatottá tette évszázadokon át a Madáchokat is. Ugyanakkor, Észak minden irányban nyitott. Ez a legfőbb értéke, s ereje is egyben.

Északi költészet, vagy művészet, vagy zene önmagában, önállóan mégsem létezik, mint ahogy déli, vagy nyugati művészet sincs tisztán, még úgy sem, akkor sem, ha hatósugarának irányultsága, középpontja jól betájolható. Összefüggéseiben mindez jelentőséget csak akkor nyerhet és nyer – figyelmeztet Hamvas –, ha kapcsolódik legalább egyetlen másik géniusszal.

A magyart főképpen az teszi azzá, ami, hogy felvidéki és alföldi és nyugati egyszerre, mint Kemény Zsigmond, és alföldi és nyugati és erdélyi, mint Arany János. Magyarnek lenni annyit jelent, mint az „öt génius világlában” egyensúlyt teremteni. Ám ez az egyensúly, történeti emlékezetünk szerint, még soha senkiben nem valósult meg – mondja ki a megmásíthatatlannak ható ítéletet Hamvas Béla. Vagy ha mégis – később engedékenyebben így fogalmaz –, a szellemi kaszt fokáról elemezve a magyar nép helyzetét, akkor az „öt génius” egységét a történet folyamán

csak néhány kimagasló személyiség egészen kivételesen és csak rövid időre volt képes megvalósítani.

Ilyen kivételes, teremtő szellemnek érzékelhetjük Madách Imrét, aki egy rövid időre az időtlen tudatosság állapotában, időntúlivá nőtt sztregovai pillanataiban, a „szituáció irgalmas kegyelméből”, a világirodalmi klasszikusok között is egy egészen kivételesen ható műben, drámai költeményben, *Az ember tragédiájában* képes volt arra, hogy észrevétlenül, „művészi gyanútlanossággal” megteremtse a Hamvas Béla által oly hően áhított, nemzeti sajátosságának minősített harmóniát: az északi, az alföldi, az erdélyi, a nyugati és a délnyugati géniuszok együttállását; magyar költőként az „öt géniusz” összhangját, egyensúlyát.

Ugyanezt az érzésünket erősítheti meg Pilinszky János a *Tragédia* bécsi, 1967-es jubileumi bemutatóját elemző írása, amelyben ma is, morális apályunk idején érvényesnek ható megállapításra lehetünk: „Egy minden vagy szinte minden költői eszközt nélkülöző lélek »remekel« benne, ez a nyers igazság. Ezért érezhetjük – bár műnek is remek – elsőrendű erkölcsi tettnek, ezért válhatott egy nehéz sorsú kis nép nem is annyira művészi, mint inkább morális ereklyéjévé.”

Erről az elsőrendű erkölcsi tetről, Madách személyiségéről, továbbá morális ereklyénkről: *Az ember tragédiájáról*, az „öt géniusz” világában egyensúlyt teremteni kívánó álmról folytatjuk majd együttgondolkozásunkat, a következő fejezetekben.

(.....)

FORRÁSKÉNT HASZNÁLT IRODALOM:

1. Hamvas Béla: *Az öt géniusz* (Életünk könyvek – Szombathely, 1988.)
2. Horváth Károly: *Madách Imre* (A Mikszáth Kiadó Irodalmi Könyvsorozata 2. – Horpács)
3. Szepesi Attila: *Erdőmaszkok* (Kertek 2000. – Bp.)
4. Tóth Imre: *Ipoly menti palóc tájszótár* (Magyar Nyelvtudományi Társaság – Bp. 1987.)
5. Balogh Károly: *Gyermekkorom emlékei* (Madách Irodalmi Társaság – Bp. 1996.)
6. Hamvas Béla: *Scientia Sacra* (Magvető Könyvkiadó – Bp. 1988.)

(Ez az írás először a Madách Irodalmi Társaság IX. Madách Szimpóziumán, Balassagyarmaton 2001. október 5-én, majd a hollandiai Vianen Református Magyarok Házában 2004. szeptember 5-én, és legutóbb Salgótarjánban a Madách Hagymányórzó Egyesület Magyar Kultúra Napja 2005. január 21-i rendezvényén elhangzott előadások továbbírt változata.)

VIII. Prágában (1980)